

Sociālā stratifikācija un vidusšķira: definīcija, mērījumi un pielietojums

Līga Rasnača, Baiba Bela

Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu
fakultāte, Socioloģijas nodaļa

Sabiedrības sociālā stratifikācija

- Sociālā stratifikācija ir viens no socioloģijas zinātnes pamatjēdzieniem, kas tulkojumā no angļu valodas nozīmē sabiedrības sadalīšanu atsevišķos sociālajos slāņos.
- Sociālā stratifikācija nozīmē sabiedrības hierarhiju pēc vienas vai vairākām pazīmēm, kuras raksturo cilvēku sociālo nevienlīdzību: bagātības, ienākumu, prestiža, varas, vecuma, dzimuma un tautības ziņā. Savukārt tādu sabiedrības noslāņošanās procesu, kas var aptvert vairākas paaudzes, sauc par sociālo stratificēšanos. Stratificēšanās procesā rodas sabiedrības vertikālā struktūra, līdz ar to sabiedrībā izveidojas dažādi hierarhijā sakārtoti sociālie slāņi jeb strati. Visās sabiedrībās var nošķirt vairākus slāņus, kuru savstarpējās attiecības veido hierarhiju. Īpaši privilēģētie slāņi veido stratifikācijas augšējos slāņus, kur pie tiem piederošajiem indivīdiem ir vairāk varas un bagātības, kā arī lielākas lemšanas iespējas par zemāk esošajiem slāņiem.

Zepa, Brigita, Zobena, Aija. Socioloģijas skaidrojošā vārdnīca. I: LU. Rīga, 1997. 51.lpp.

Socioloģijas klasiķi par sociālo stratifikāciju

- Pēc Kārļa Marksa šķiras ir lielas ļaužu grupas, kuras pamatā atšķiras pēc attieksmes pret ražošanas līdzekļiem. K.Marksa izpratnē viduslānim nav nākotnes perspektīvu, un tādēļ tā vairumam ir lemts nokļūt proletariāta sastāvā un tikai dažiem var izdoties pievienoties buržuāzijai. (Laķis, Pēteris. Ievads socioloģijā. 2001., 34—36. lpp.)
- Pēc Maksa Vēbera – daļēji piekrīt Marksam, bet papildina ar trim dimensijām. Šķiru veidošanos nosaka ne tikai attieksme pret ražošanas līdzekļiem, bet (1) ienākumi un īpašumi; (2) pozīcija darba tirgū jeb statuss; (3) partija (Vēbers ar to domāja plašāku varas pozīciju sabiedrībā, dalījums var būt rasu, etnisks, reliģisks utml.)

Sociālā stratifikācija

Ērika Olinsa Raita (*Erik Olin Wright*) šķiru teorija

- Kontrole pār ekonomiskajiem resursiem ļauj noteikt šķiru dalījumu. Kontrolei var izdalīt trīs dimensijas:
 - Kontrole pār ieguldījumiem (*investments*) vai naudas kapitālu
 - Kontrole pār fiziskiem ražošanas līdzekļiem (zeme, īpašumi, uzņēmumi)
 - Kontrole pār darba spēku (tai skaitā savu)
- Šādā skatījumā ir skaidrība par kapitālistiem (kam ir kontrole visās trijās dimensijās) un strādniekiem (nav kontroles nevienā dimensijā) un vidusšķira ir neskaidrā, pretrunīgā situācijā (kontrole variē dažādos rādītājos)
- Vidusšķirai raksturīga ir (1) zināma autoritātes pozīcija un (2) prasmes un ekspertīze. Rezultātā vidusšķira ir padota priekšniecībai, tomēr komandējoša attiecībā pret strādniecību

Sociālā stratifikācija

Džona Goldtorpa (*John Goldthorpe*) šķiru klasifikācija

- Skatās pēc divām pazīmēm – situācija darba tirgū un konkrētā darba situācija (kontrolē, vara, amats, autonomija). Diemžēl nodarbinātībā balstītas šķiru shēmas nevar pielietot ekonomiski neaktīvu iedzīvotāju klasificēšanā
- Profesionāļu šķira (service)
 - Augsti kvalificēti profesionāļi, augstākie vadītāji, lieli zemes īpašnieki
 - Zemāk kvalificēti profesionāļi, zemāki vadītāji un mazāki zemes īpašnieki
- Vidusšķira
 - Zemāk kvalificēti rutīnas profesionāļi
 - Sīkīpašnieki un pašnodarbinātas personas, arī lauksaimniecībā
 - Zemāk kvalificēti tehniķi, strādnieku uzraugi
- Strādniecība
 - Kvalificēti strādnieki
 - Mazkvalificēti strādnieki

Sociālā stratifikācija

- Amerikāņi lieto vairākpakāpju klasifikācijas. Piemēram, tradīcija, kura balstās uz Viljama Loida Venera (*William Lloyd Warner*) darbu «Social Class in America» (1949):
- Augšējā vidusšķira (Upper middle class): profesionāļi ar augstskolas izglītību, visbiežāk ar maģistra grādu (e.g., doctors, engineers, dentists, lawyers, bankers, corporate executives, head teachers, university professors, scientists, pharmacists, airline pilots, ship captains, actuaries, high level civil servants, politicians, and military officers, architects, artists, writers, poets, and musicians).
- Apakšējā vidusšķira (Lower middle class): zemāk apmaksāti profesionāļi, bet ne strādnieki, bieži ar bakalaura grādu (e.g., police officers, fire fighters, primary and high school teachers, accountants, nurses, municipal office workers and low to mid-level civil servants, sales representatives, non-management office workers, clergy, technicians, small business owners).

Vidusšķira un dzīvesstils

- Briti biežāk lieto trīs apkašgrupu dalījumu vidusšķirā:
 - Upper middle class
 - Middle middle class
 - Lower middle class
- Franču sociologs Pjērs Burdjē ir strādājis pie sociālās stratifikācijas jautājumiem, dzīvesstilu un patēriņu saistībā ar piederību šķirai
- Habitus – ilgstošā laikā noteiktās vidēs veidojušās domāšanas un rīcības modeļi, izvēles prakses, tādēļ dažādu sociālu slāņu cilvēkiem *habitus* ir atšķirīgi
- Sociālos slāņus raksturo atšķirīga attieksme pret estētiskām vērtībām. Vidusšķirai mājokļa izvēlē un iekārtojumā estētika spēlēs nozīmīgu lomu, kamēr strādniecībai svarīgāk būs tīrība, kārtība, pieejamība.

Sociālā stratifikācija

- 80.-90. gados skatījās mērāmas lietas, lai noteiktu sociāli-ekonomisko statusu – ienākumi, izglītība, profesionālā piederība. Saukta arī profesionālā dalījuma pieeja (profesija parasti signalizē par izglītību un ienākumiem)
- Pēc E. Gidensa – ekonomiskie resursi un dzīves veids nosaka cilvēka piederību noteiktai sociālai stratai. Bāzi šķiru atšķirībām veido īpašums (*wealth*), nodarbošanās un profesija. Dzīves veida izvēles mēra pēc patēriņa paradumiem (apģērbs, ēdiens, atpūta) (Burdjē ir pievērsis šim uzmanību)

Vidusšķira un vidusslānis

- Vidusšķiras raksturojums pēc Entonija Gidensa (*Anthony Giddens*) (2004):
- Ietver ļoti plašu nodarbinātības spektru un dažādas dzīves izvēļu situācijas
- Lielbritānijā un (post)industriālajās valstīs – plašākā šķira, pamatā tādēļ, ka «balto apkaklīšu» darbos ir vairāk nodarbināto, nekā «zilo apkaklīšu» darbos.
- Izglītība un prasmes vidusšķirai ļauj piekļūt darbiem, kas sniedz lielākas materiālās un kultūras priekšrocības nekā strādniekiem (arī kvalificētiem).

Vidusšķira un vidusslānis

- Patlaban pētnieki uzdod jautājumu - vai sabiedrības vidusslānis (profesija, ienākumi, dzīvesveids) atbilst tradicionālajai šķiru stratifikācijai un «vidusšķiras kultūrai»?
- Fehervary, 2011; Liechty, 2003
- Idejas, vērtības, prakses, preces, uzvedība
- Rietumu sabiedrībās tradicionālas vidusšķiras ģimenes modelis līdz apmēram 1980. gadiem ir strādājošs vīrs, sieva mājsaimniece un privātmāja piepilsētā. Šobrīd tas mainās.

Vidusšķira un vidusslānis: mērījumu problēma

- Ko mērīt – indivīdu vai mājsaimniecību?
- Vidusšķira – klasiskā izpratnē saktās uz ģimenes galvas statusu, pēc kā definē visas mājsaimniecības statusu
- Vidusslānis – definē pēc indivīda
- Tad var veidoties situācija, ka laulātie pieder katrs savam sociālajam slānim

Vidusšķira un vidusslānis

- Diskusija Latvijā
- NAP minētie kritēriji vidusšķirai «ienākumi, pirktspēja, drošības sajūta»
- O.Krastiņš (2011) iebilst pret profesijas nozīmi, jo «daudzi ārsti un skolotāji mazgā dzīvokļu grīdas un tualetes podus»
- Iesaka: vidēji augsti regulāri ienākumi (800-2300 eur mēnesī)
- Krastiņš, Oļģerts (2011). Kur tu esi, Latvijas vidusšķira? Zinātnes Vēstnesis, Nr11 & Nr12 , skatīts www.lza.lv

Klasifikācija Eurobarometra mērījumos

1. Pašnodarbinātie

- Zemnieks
- Zvejnieks
- Profesionālis (jurists, medicīnas darbinieks, grāmatvedis, arhitekts, u.c.)
- Veikala īpašnieks, amatnieks, cits pašnodarbinātais
- Uzņēmuma īpašnieks, pilntiesīgs partneris kompānijā

2. Nodarbinātie

- Profesionālis (ārsts, jurists, grāmatvedis, arhitekts u.c.)
- Augstākais menedžments, (direktori, ģenerāldirektori, citi direktori)
- Vidējais menedžments (departamentu vadītāji, jaunākie vadītāji, administrācijas vadītāji, skolotāji, tehniskie speciālisti)
- Pie rakstāmgalda nodarbinātais
- Ceļojošie nodarbinātie (pārvietojošies) (pārdevēji, izplatītāji, tālbraucēji šoferi u.c.)
- Pakalpojumu sektors (slimnīcas, restorāni, policija, ugunsdzēsēji u.c.)
- Inspektori, kontrolieri, zemāka līmeņa vadītāji
- Kvalificēti fiziskā darba veicēji
- Mazkvalificēti darbinieki un kalpotāji

Eiropas Sociālās aptaujas sociāli-profesionālie indikatori mērījumos (*European Social survey socio-professional indicators*)

- Balstās uz nodarbinātības statusu:
- Nodarbinātības
 - darba devējs;
 - pašnodarbinātais;
 - darbinieks: darba ņēmējs
- Nodarbinātību (occupations) definē pēc International Standard Classification of Occupations (ISCO)

EU-SILC klasifikācija mērījumos

ISCO-88

Sociālās šķiras pozīcija

- Augsti kvalificēti speciālisti (Highly skilled non-manual)
- Zemāk kvalificēti speciālisti (Lower skilled non-manual)
- Kvalificēti strādnieki (skilled manual)
- Vienkāršās profesijas (Elementary occupations)

Sociālās stratifikācijas ACM modelis (autori: Almeida, Costa and Machado)

- Darba devēji un augstākie vadītāji (executives) 9,9%
- Privātie profesionāļi 3%
- Profesionāļi un menedžeri 26%
- Pašnodarbinātie 4,8%
- Rutīnas darbinieki (workers) 29,4%
- Ražošanas (industrial) darbinieki 26,5% *

* European Social Survey 2008

Latvijas centrālās statistikas pārvaldes klasifikācija (profesionālās grupas)

Vadītāji	(10,2%)*
Vecākie speciālisti	(16,6%)
Speciālisti	(13,0%)
Kalpotāji	(5%)
Pakalpojumu un tirdzniecības darbinieki	(15,4%)
Kvalificēti lauksaimniecības ... darbinieki	(3,8%)
Kvalificēti strādnieki un amatnieki	(13,5%)
Iekārtu un mašīnu operatori un izstrādājumu montieri	(9,9%)
Vienkāršās profesijas	(11,5%)

* CSP, 2013, 4. ceturksnis

Mērījumu problēma

- Latvijas CSP dati nav salīdzināmi ne ar EU-SILC, ne EUROBAROMETER, nevar lietot arī sociālās stratifikācijas AMC modeli, jo Latvijā tiek lietoti citi nodarbināto profesionālā dalījuma kritēriji
- Līdz ar to patreizējā situācijā ir sarežģīti pielietot kādu no ES aprobētām metodoloģijām sociālās stratifikācijas noteikšanā (piemēram, kur iedalīt ārstus vai pakalpojumu un tirdzniecības darbiniekus?)

Mērījumu problēma

- Nodarbināto profesionālo dalījumu Latvijas CSP mājaslapā iespējams skatīt nacionālā mērogā, bet ne reģionālā griezumā
- Problēma ir arī tā, ka pat CSP mājaslapā dalījuma kritēriji nav visur vienādi.
- Piemēram, ja skatās mājsaimniecību budžeta apsekojumus (tur varētu būt dati patēriņa modeļiem), tur dalījums ir tikai algotu darbu strādājošiem (nav pašnodarbinātie, privātīpašnieki), turklāt tikai 3 griezumos (garīgs darbs, fizisks kvalificēts un fizisks nekvalificēts)
- Patēriņa modeļus var skatīt pēc izglītības